

Szatmári Gizella

„...értéket hagytam nemzetemre!”

Zala György (1858-1937)
megítélésének változásai

Béres János:
Zala György

„Körülhajtottak a ligeten és aztán leszálltak a millenniumi emléknél. – Gyönyörű ez az egész csoport. Azt hiszem, a legszebb nemzeti műemlék Európában – vágott közbe Seton Derevel. –Benne van azoknak a régi harcosoknak minden hősiessége, akik ezer év előtt hazát hódítottak utódaiknak. Zseni volt a szobrász, aki ezt is meg tudta mintázni – mondta Aspasia. –Milyen vadak és bátrak e harcosok és milyen békésen nyugodtak a lovak.

Milyen finoman jelképezi ez, mennyire jól bánhattak az ősmagyarok állataikkal.”

(Elinor Glyn: Szerelem órája, Bp., 1932. – ford. Doblhof Lilly)

Az író nő – valószínűleg a regénybeli Aspasia – az előszóban foglaltak szerint Rubido-Zichy Iván, londoni magyar követ, valamint Bethlen István és felesége meghívására látogatott Magyarországra, ahol megtalálta „a lovagiasság és romantika utolsó mentevárát”. A lovagiasság őt magát is jellemezte: a meghívás viszonzásaként a frissen avatott emlékmű méltatását is beleszötte a pesti szalonok és a grófi birtokok környezetében játszódó szerelmi történet leírásába. Ír egy szobrászról is, aki a művészetet amatőr szinten művelő gróf jó barátja, ő az emlékmű alkotójával azonban nem azonosítható.

Két év múlva Dezső Kázmér nagykőrösi polgármester az angol író nő könyvére hivatkozik, mikor Zala díszpolgárságára vonatkozó javaslatát a város vezetőtestülete elé terjesztette. A cím adományozása természetesen semmiféle akadályba sem ütközik. A művész nemcsak világháborús hősi emléket mintázott a városnak, hanem egy gipsz-modell múzeum felállítására vonatkozó, Budapesten meg nem valósult kedves tervét is szeretné tető alá hozni. Felajánlja nemcsak a hősi emlék, de Árpád vezér millenniumi lovasszobrának gipszmintáját, a nemzeti megújulás szegedi emléktáblájának modelljét, Jókairól készített mellszobrának egy példányát is. A múzeum azonban nem készül el.

Zala népszerűsége ez idő tájt már nem töretlen a fővárosban, és ebben nagy szerepe van – bármilyen furcsának is tűnhet – a reprezentatív, sok alakos, látványos, gazdag szimbolikus tartalommal bíró millenniumi emlékműnek, amely több mint három évtizedig készült. A munkát ilyen hosszú idő alatt számos gazdasági

és politikai természetű nehézség hátráltatta, sokan mégsem tudták elfelejteni a kezdeteket: hogy Wekerle Sándor miniszterelnök 1894-ben – amikor bármely közéleti személyiség emlékszobrának megvalósítására pályázni kellett – közvetlen megbízással juttatta Zalának nemcsak a századforduló, de az egész XIX-XX. század legjelentősebb szobrászi feladatát. (És ki tudja, milyen óriási honoráriumért – gondolták az irigyek!)

Az Andrássy út végét olyan dekoratívan lezáró kompozíció architekturális háttere, a plasztikai alkotások épített környezete ugyan Schickedanz Albert tervei szerint készült, és a szoborművek mintázásában több pályatárs is részt vett – Füredi Richárd, Köllő Miklós, Margó Ede, Senyei Károly, Telcs Ede –, nevük azonban e művel összefüggésben ritkán hangzik el. Az elismerés, majd az elmarasztalás és bíráló mind Zalának jutott. Zala formálta meg a Szent Koronát tartó Gábor arkangyalt (1900-ban a párizsi világkiállításon Grand Prix-vel tüntették ki), a királygaléria négy jelentős alakját (Nagy Lajos, Mátyás király, Mária Terézia és az uralkodó, I. Ferenc József), valamint a főpárkányt díszítő Háború, illetve Béke-bigát, a Tudás és Dicsőség, továbbá a Munka és Jólét elnevezésű allegorikus csoportokat. Érdekes módon egyetlen napilap így említi az utóbbiakat: „A Tudás Dicsőség” és „A Munka Jólét” – ezzel a fogalmak szorosabb összefüggésére utalva. Egyetlen betű és kicsoda különbség!

Honnan ered Zalának az 1880-90-es években oly nagy népszerűsége, az állami és magánmegrendelők töretlen bizalma?

Indulásáról 1890-ben, az aradi Szabadság-szobor alkalmából részletesen tudósítja olvasóit a Vasárnapi Újság. A cikk a népmesei szegény ember legkisebb gyermeke és az álruhás királyfi tulajdonságainak ötvözetével ruházza fel a művészt, aki 1858-ban még Mayerként látta meg a napvilágot Alsólendván, a történelmi Magyarország Zala megyéjében. (Szerencsés névválasztása miatt a pályatárs, Stróbl Alajos kissé irigyelte is!)

Családi (anyagi) okokból Pestre kerül, rokonok támogatják. A belvárosi főreáliskolában számos „elégéses” mellett szabadkézi rajzból – Szemlér Mihály festőművész-tanár keze alatt – „kitűnő”. A Mintarajziskolában Huszár Adolf a mestere. 1879-ben már Bécsben, 1880 és 84 között Münchenben tanul.

1884-ben tér haza. Akadémiai sikereire való tekintettel (Fél a baba című zsánerszobor, Mária és Magdolna) az aradi Szabadság-szobor befejezésére ajánlják.

Ismeretes, hogy a pályanyertes Huszár Adolf váratlan halála miatt a szoborügy megtorpan. Az Arad és Vidéke hasábjain írja Ponori Thewrewk István: „A fiatal művészgárda teljes odaadással exponálta magát Zaláért, hogy csak Zala, a nagy Gyuri az, aki méltóan folytathatja és befejezheti azt, amit Huszár elkezdett.” Valóban: Zala már csak kegyeleti okokból is megőrizte egykori mestere koncepcióját, de átfogalmazta az egyes alakokat, lényegbevágó stílári változtatásokat eszközölt.

A tizenhárom tábornok egyéni hősiességét szemmagasságban elhelyezett portré-medalionokkal ismeri el. Fölöttük a szabadságharc eseményeinek egymásutánját, a nemzet egészének küzdelmét az Ébredő szabadság, a Harckészség, az Áldozatkészség, végül a Haldokló harcos allegorikus alakjai ábrázolják – és Hungária felmagasodó alakja koszorúzza meg. Az Ébredő szabadság géniusza mitikus magasságokból hajlik le a halandóhoz, a Haldokló harcos csoportozatban viszont a Géniusz a halandót, cselekedetének nagyszerűségét felismerve, a halhatatlanságba emeli.

Ugyancsak az Arad és Vidékének köszönhetjük a művész külső megjelenésének leírását. „Ha önök a napokban itt városunkban látnak egy elegáns, karcsú, magas, szóke csinos fiatalembert, kinek járása, modora, beszéde csupa előkelőség, de csöppet sem affektált előkelőség, nézzék meg jól, az Zala – a mester!” A szoboravatás napján egy élelmes kalmár Zala-fényképeket tett a kirakatba: „nagy kelendősége van ennek a franciásan hegyesre nyírott szakállal körített arcnak...” (Amelyet állítólag eleinte összetévesztettek Hubay Jenő hegedűművészeivel, s ennek egyikük sem örült!)

A gyors és látványos előrehaladáshoz bizonyára hozzájárult József főherceg megrendelése is: „boldogult édes atyámnak (József nádor – a szerző megj.) legjobban sikerült olajfestésű arcképe Vastagh Györgynél van a Zöldfa utcán, mivel e szerint készül kápolnánk részére egy életnagyságú szobor Zala fiatal szobrásznál” – írja a főherceg Jókainak 1886-ban. (Zalának, aki nemrég tért vissza Münchenből, ekkor saját műterme nem lévén, a Vastaghéban dolgozott.) 1887-ben elfogadja Dulánszky Nándor pécsi püspök felkérését: az átépítés alatt álló székesegyház altemplomi lejárói románkori domborműveinek kiegészítését és újrafaragását végzi, néhány kisebb önálló művet is mintáz. Részt vesz az Arany János-szobor pályázaton, valamint a budavári Honvédemlékre is megbízást kap.

Sok a munka, de Zala nem tud és nem is akar egyetlen megbízást sem visszaadni – mindezek az aradi szoborral párhuzamosan dolgozik.

Az aradi szobor készülésének és országos sikerének pillanatában Budapesten a fiatal, tehetséges arisztokrata író, Justh Zsigmond kezdeményezésére

megkezdte tevékenységét a Műbarátok Köre, melynek célja a művészek társadalmi ismert- és elismertségének előmozdítása, egyfajta párbeszéd kialakítása a társadalmi elit és az alkotó művészek között.

Programjukat Jókai foglalja írásba.

A különböző megmozdulásokban, jótékony rendezvényeken Zala rendszeresen szerepel. A József-bazárban, a készülő budavári Honvéd-émlék kis mintáját 10 krajcár belépődíj mellett tekinthették meg az érdeklődők. Az eperjesi, nagykarolyi és torockói tűzkárosultak javára kiadott *Segítség-albumban* (1889) az aradi szoborműhöz készülő allegorikus alkotás, a Harckészség szerepel. Egyik szervezője az árvamegyei ínségesek támogatására rendezett epreskerti művészestélynek, a budapesti Szegény Beteg Gyermekek (később Fehér Kereszt) Egyesület választmányi tagja, az egyesület javára műtermében rendezte összejövetelet. Olvashatjuk nevét a fővárosi Vigadóban tartott atlétából rendezői között, művészestélyeken, a Munkácsy-banketten és így tovább. A Műbarátok Körének számos, elsősorban arcképek mintázásra vonatkozó megrendelést köszönhet.

Megmintázta 50 éves jubileuma alkalmából Jókait – közelről ismerte az író, bejáratos volt a Jókai-Fesztivál házba, a művésztársakat: Ligeti Antalt, Benczúr Gyulát, a társaságbeli hölgyeket, Zsigmondy Jenőné, Jármay Bélánét és másokat. A szinte élővé csiszolt márvány páratlan virtuozitással jeleníti meg a karakterisztikus vonásokat.

A már említett Honvéd-szobor a szabadságharc egyik fontos eseményére emlékeztet. 1849. május 21-én Görgey csapatai, a Fehérvári kapunál betörve, megadása bírják Hentzi osztrák tábornokot, és felszabadítják Buda várát. Mint Szent György a sárkányon, diadalmasan tapos az ágyúcsövön a sebesült honvéd, akinek érdemeit a feje fölött lebbenő Hungária cserfa koszorúval koronázza. „Patriarkhális és nemzeti”-jellegű ünnep volt a szoboravatás 1893-ban, a 48-as „aggharcosok” jelenlétében – írja a tudósító. A kormány, a miniszterelnök, valamint a

katonaság hivatásos képviselője hiányzott. Talán kínos lett volna a Hentzi tábornok emlékeitől néhány száz méterre álló honvédemléket megkoszorúzni, hiszen annak felállítását maga az uralkodó rendelte el 1852-ben, első magyarországi látogatása alkalmával. A két ellenfél emléke egyébként néhány évig egymás közelében állt, míg nem a tragikus körülmények között elhunyt Erzsébet királyné emlékművének helyét keresve, az osztrák tábornok neogótikus kápolnára emlékeztető sírjele a hűvösvölgyi katonaiskolába került, természetesen legfelsőbb engedéllyel.

A királyné emlékművéhez igen sok terv készült, melyek a rendelkezésre álló hatalmas összeg birtokában elképesztő méretűek lettek. Zala művét az alagút felett, a Várhegy oldalában kiképzett, Dunára néző óriási platóra állította

volna. Szóba került a Sándor palota lebontása is, hogy az emlékmű zavartalanul érvényesülhessen. Ez az ügy is – a millenniumi emlékműhöz hasonlóan – sokáig húzódtott. Az ötödik pályázati fordulót (!) Zala 1920-ban ugyan megnyerte, az avatásra mégis csak 1932-ben kerülhetett sor. A belvárosi Eskü-téren 1953-ig ülhetett a feje fölé emelt kis, görögös templomépítmény alatt a merengő tekintetű, méltóságában is bájos hölgy. Sorsát megpecsételte a túlbuzgó kultúrpolitika: több mint három évtizedes távollét után 1986-ban kaphatott helyet újra köztéren, a nevét viselő híd budai hídfőjénél.

A Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében Zala szobrain kívül ún. magán-főkönyvét is őrzik. 1905-ben kelt feljegyzéseiből látjuk, hogy nagy házat vitt, legalább is pályája első éveiben. Zsolnay kerámiával díszített műtermes villájában elsősorban kortárs magyar és francia mesterek alkotásaiból képgyűjteményt őrzött, könyveket, folyóiratokat Bécsből, Lipcséből hozatott. Nyitott, gumikerekű kocsit – „gumirádlit” – tartott, lovait saját kocsisa gondozta. Műtermét keleti szőnyegekkel, kitömött madarakkal, válogatott műtárgyakkal rendezte be. Mint az 1895-ben alapított Magyar Vívőkör elnöke, vívőfelszerelést is beszerzett, nővéreinek, Gizellának, aki háztartását vezette, „bicyclit” vásárolt.

Fontos tényezője a művészeti közéletnek. Tagja az Országos Képzőművészeti Tanácsnak, kiállítási, művásárlási bizottságok, zsűri résztvevője, a Képzőművészeti Társulat választmányi tagja, szobrászati szakelődője, a Magyar Képzőművészek Egyesületének alapító tagja, elnöke. Mindezen funkciók betöltése némileg erősíti autokrata tulajdonságait, álláspontja kizárólagos helyességéhez való hajlíthatatlan ragaszkodása olykor ellenérzést kelt – sok függ tőle, és ezt tudja is jól.

Később az Iparművészeti Társulatnak és a Magyar Építész Szövetségnek, a Fészek Művészklubnak, az Országos Kaszinónak is tagja lesz, nem beszélve a szabadkőműves Demokrácia páholyról és a vadásztársaságról.

Ennyi siker, számos hivatalos kitüntetés birtokában vajon miért vesztett népszerűségéből a XX. század 20-as éveinek vége felé, miért mellőzték oly sokáig, hogy napjainkig sem sikerült méltó helyét elfoglalnia a magyar művészet történetében?

Indulása kedvező csillagzat alatt történt – az országnak, a monarchia mostohagyermekéként az ezeréves évfordulóra sok pótolnivalója volt. A kiegyezés után méltó körülményeket kellett az uralkodó számára teremteni „magyar fővárosában”. Az 1897-ben Budapestre látogatott Vilmos császár lekicsinylő megjegyzéseire válaszul Ferenc József is adományozott: tíz szobor állításának költségeit fedezte magánpénztárából. Aszaporodó közintézmények és nagypolgári paloták külső-belső díszítése egyre több feladathoz juttatta a (szobrász)művészeket.

Számuk a hazai művészképzés intézményeinek hiányos volta miatt lassabban növekedett, tanulmányaikat Bécsben, Münchenben, esetleg Párizsban folytatták.

Tanáraik útbaigazítása, stílusa követendő példaként szolgált, az Európa-szerte elterjedt, történelmi korszakokat elevenítő eszmerendszer hatása mindannyiukat, így Zalát is elérte, többé-kevésbé befolyásolta.

Idehaza mindez különös jelentőségű volt és aktualitással bírt: az ezeréves múlt, a „régiség” megidézése, események és személyek megőrzése a századforduló legfontosabb törekvését jelentette. Zalát egyénisége, tanulmányai, tapasztalatai kiváltképp alkalmassá és képessé tették a gazdag díszítőkedvű, mozgalmas, franciás-barokk újraélesztésére. Ez a stílus jól szolgálja a hőskultuszt és kedvez a klasszikus görög-római mitológián alapuló allegorikus ábrázolásmódnak.

Egyes munkáinak elhúzódnása (a millenniumi emlékmű 1894-től 1929-ig készült) azzal a sajnálatos ténnyel járt együtt, hogy nemcsak a világ politikai-társadalmi berendezkedése változott meg körülötte, de a művészet is új kifejező eszközökkel látta meg a megváltozott világot.

Zalának azonban hűségesebb kellett maradnia művének a századvégén koncipiált mondanivalójához, stílusát változatlanul ahhoz kellett hozzárendelnie – azon egyébként sem kívánt, de nem is tudott változtatni.

Ezért a 30-as évek elejére már félreállították, feladathoz alig jutott. Az újabb, nagyobb megrendelések hiánya miatt komoly anyagi gondokkal küzd, villáját eladja, műtermét bérelnie kell az új tulajdonostól, könyvtárát vételre ajánlja fel a Szépművészeti Múzeumnak. 1937 tavaszán „hitelben” fekszik a Pajor szanatóriumban. Szentgyörgyi Gyenes Lajos, a Magyar Képzőművészek Egyesületének igazgatója 3000 pengős gyorssegélyt eszközöl ki számára Imrédy Bélától, a Magyar Nemzeti Bank igazgatójától – a művész ennek fejében átengedi a kormányzó természet után mintázott portréját, de ennek elhelyezését már nem éri meg.

Művei 1945 után is rosszul jártak. Andrássy Gyula lovasszobrát, bár a háborús események alatt alig sérült, beolvastották: a bronz Sztálin szobrához okvetlenül kellett. Tisza István szobra is megsemmisült. A millenniumi emlékművet is áthelyezték volna egyes túlbuzgók gyakran látogatott, központi fekvésű helyéről eldugottabb környékre, távol a város szívéből, mondván „a millenniumi emlékművek (?) lebontása után óriási gyermek és népüdülő épül a Városligetben, nagyszabású szociális feladatok megvalósítására kerül sor”. Szerencsére – vélhetően a magas költségek és előrelátható technikai nehézségek miatt – az illetékesek eltekintettek a bontástól és elszállítástól.

Zala György munkásságát 2008-ban, születésének 150. évfordulóján (Alsó)-Lendvától Aradig kiállítások, konferenciák igyekeztek ismertebbé tenni, népszerűsíteni. Most következik a nehezebb teendő: számba venni műveinek sokaságát és eltávolítani róluk mind a túlbuzgó és felelőtlen dicséret, mind az indokolatlan, néha rosszhiszemű elmarasztalás bélyegét.